

plnily ve vývoji západoevropské společnosti. Chybí i vymezení místa racionalistického pojetí společnosti v západoevropském myšlení a jeho dopad na společenskou praxi. Filozoficko-historický rozbor tak postrádá sociologické zhodnocení, bez něhož zůstává výklad geneze každé myšlenkové soustavy neúplný.

Přes uvedené nedostatky je však třeba hodnotit publikaci *Kultura v zrcadle dějin filozofie kladně*. Nejen proto, že novým a podnětným způsobem zpracovává tematiku kulturního vývoje Evropy, ale především proto, že otvírá řadu problémů v oblasti teorie i sociologie kultury a dějin sociologického myšlení. Je přitom psána poutavě a vzhledem k atraktivitě témat, o nichž pojednává, lze očekávat, že vzbudí zájem nejen mezi kulturology a sociology, ale v mnohem širším čtenářském okruhu. Zároveň představuje i určitou výzvu sociologům, aby se v mnohem větší míře věnovali otázkám sociologie vědění a sociologie ideologií, a to v první řadě na základě analýzy konkrétních historických materiálů.

Ondřej Hubáček

Bohumír Kvasnička: Socialistická spoločnosť a náboženstvo (Systémová integrácia socialistickej spoločnosti a náboženstvo s osobitným zreteľom na modernizačné úsilie kresťanstva).

Bratislava, Veda 1982, 282 s.

Na problematiku upevňování vědeckého materialistického světového názoru socialistické osobnosti se v posledních letech zaměřilo nemálo odborného úsilí. V monografické práci Bohumíra Kvasničky se setkáváme s koncepčně vyhraněným, uceleným pojetím otázek vztahu náboženství a socialistické společnosti na bázi procesu systémové integrace. Uvedená publikace představuje syntetizující výsledky mnohaleté práce koncipované již v sedmdesátých letech. Seznamujeme se s dílem mimořádně aktuálním, spojujícím aspekty filozofické, politické, sociologické a historické do jednotného přesvědčivého celku, který nutně zaujme odbornou a širokou čtenářskou obec svou vědeckou fundovaností, ideologickým přístupem, ale také sdělností jazyka a bohatým stylem. Pro tyto své nesporné přednosti je uvedená práce přitažlivá také pro širší okruh čtenářů.

Kniha je rozdělena do pěti tematických kapitol, z nichž každá je opatřena bohatým poznámkovým aparátem.

V první kapitole nazvané *Integrace společnosti a náboženství*, seznamuje autor čtenáře s hlavními pojmy, východisky, teoretickými a metodologickými přístupy uplatňovanými v práci. Podává kritický přehled buržoazního systémového chápání společnosti a pojmu integrace. Vychází z marxisticko-leninského, systémového, dialekticko-materialistického chápání společnosti a pojem integrace společnosti interpretuje jako „dialektický, objektivně probíhající a řízený proces sjednocování podsystemů a elementů společnosti, sociálních skupin a jednotlivců, proces rozvoje a upevňování systému společnosti jako dialekticky jednotného a diferencovaného celku, prováděného progresivními změnami jeho kvality“ (s. 20–21).

Značná část kapitoly je věnována funkcím náboženství, které autor vysvětluje společensko-ekonomickými charakteristikami antagonistických společností, kde náboženství svým sociálním, vyhraněně třídním působením jakožto integrální součást společenského a státního mechanismu vždy mimořádně napomáhalo procesu integrace vykořisťovatelských společností, přispívalo a přispívá k jejich relativní integrovanosti v souladu s potřebami a zájmy vládnoucích tříd. Při zkoumání sociálních funkcí náboženství z hlediska marxisticko-leninské sociologie vychází autor z vědeckého, historicko-materialistického objasňování jeho podstaty. Na rozdíl od buržoazní sociologie, která na základě tzv. integrační teze absolutizuje sociální, systémový a historický dosah a význam integrační funkce náboženství, autor považuje tuto funkci za nespecifickou, druhotnou a částečnou, typickou jen pro předsocialistické společnosti. Za základní a specifickou společenskou funkci náboženství označuje funkci iluzivně kompenzační. Autorovo pojetí funkcí náboženství ovšem vyžaduje ještě širší rozpracování se zaměřením zejména na problematiku styčných bodů mezi společenským a individuálním vědomím.

Druhá kapitola je zaměřena na historický vznik, vliv a zejména funkčnost náboženství a jeho třídní úlohu v systémové integraci předsocialistických společností. Na konkrétních faktech autor rozebírá skutečnost, že náboženství, resp. křesťanství, se stalo jedním z nejúčinnějších ideologicko-mocenských prostředků integrace feudalismu, dále že všeobecnou krizí, rozklad feudální společnosti a nástup kapitalismu doprovázela krize náboženská související s postupným rozvíjením procesu sekularizace a s následným narůstajícím militantním antikerikalismem.

Na bohatém faktografickém materiálu, opírajícím se o dějiny dělnického hnutí, dějiny politických stran, znalosti encyklik i beletrie se čtenář čtivým a zasvěceným způsobem seznamuje s funkčním postavením křesťanství v kapitalismu, které aktivně bránilo, upevňovalo a integrovalo kapitalistický systém. Jak autor demonstrovuje na historických událostech, tuto stabilizační, integrační funkci sehrávala náboženská ideologie a oficiální církve zejména v kritických obdobích existence kapitalistických států, tj. při vzestupu revoluční vlny (VŘSR) a při vojenských konfliktech (krajně konzervativní, antikomunistická zahraniční politika Vatikánu za II. světové války, fašistické diktatury a tzv. katolický korporativismus křesťanství atd.).

Všeobecně klesající trend společenského postavení a oslabování působnosti křesťanství, úměrné rozvoji sekularizačního procesu, dokládá autor sociologickými poznatky z četných výzkumů religiozity a kriticky hodnotí věcný podklad snah nemarxistické sociologie usilující zdůvodnit možnosti opětovného oživení religiozity. Poukazuje dále na to, že kapitalismus „obohatil“ problematiku kořenů náboženství o historicky nové jevové prvky a na koncilových dokumentech a encyklikách dokresluje úsilí a snahy církevních kruhů oživit integrační funkci náboženství v soudobých společnostech. Seznamuje také se záměry oficiálních církví a vládnoucích kruhů kapitalistických zemí obnovit aktivní vztah lidí k náboženství pomocí příkazů, zákazů a směrnic církevních institucí, ale zejména prostřednictvím politických stran a dalších mimokulturních organizací.

Ve třetí kapitole autor rozebírá otázky vývoje socialismu a jeho vztahu k náboženství v souvislosti s procesem *integrace*, který je zde vysvětlován jednak historickou konfrontací obou jevů a jednak charakterem socialismu jako systému obecně. Dospívá k závěru, že v socialistickém systému se od základu mění společenská pozice náboženství a především se eliminuje jeho tradiční sociální funkce. „Ze systémového hlediska nemohou být náboženská ideologie, instituce a vztahy vlastními organickými a funkčními elementy socialistické nadstavby ... náboženství přžívá v nadstavbě nad konkrétní socialistickou společností jako cizí a disfunkční jev“ (s. 110). Tyto zásadní změny sociální pozice a funkcí náboženství v podmínkách socialismu, vyjadřované politickými, právními a ideologickými principy vztahu socialistického státu k náboženství a církvím, se zrcadlí především v rozvíjející se sekularizaci.

Zejména hodnotná je v této kapitole část, v níž autor kriticky vyhodnocuje některé sociální a gnozeologické příčiny přžívání náboženství v socialismu, jako jsou: různé neantagonistické rozpory (město — vesnice, fyzická — duševní práce), některé společenské jevy, jako přetrvávání náboženských přžitků, dílčí nedostatky společenského řízení, živelnost sekularizačního procesu, nedůslednost některých ateistů, některé sekundární průvodní jevy vědeckotechnické revoluce aj. Konečně je také pro existenci religiozity v socialistickém systému nezanedbatelná aktivita náboženských organizací, které podporují reálnou nebo potenciální protiintegrační a dezintegrační sílu náboženství ve většině dnešních socialistických zemí. Autor uzavírá, že „konečný praktický efekt vlivu náboženství na proces integrace socialistické společnosti je výslednicí protikladných sil, která odpovídá historickým podmínkám vůbec a reálnému vývoji socialismu zvlášť. Náboženství není schopné proces integrace společnosti rozhodujícím způsobem ovlivnit, a tím méně znemožnit“ (s. 115).

V rámci třetí kapitoly jsou také seriózně rozebírány otázky národa, národních a kulturních tradic a jejich historické interpretace na pozadí náboženství. B. Kvasnička tyto interpretace klasifikuje jako nevědecké a tendenční a na konkrétních dokumentech dokládá pravou, politicky reakční povahu některých historických souvislostí našich dějin.

Ve čtvrté kapitole se autor zaměřuje na *modernizační úsilí křesťanství*, jeho jednotlivé tendence, příčiny a podstatu v souvislosti s urychlujícím a prohlubujícím se všobecným procesem sekularizace. Na pozadí historických, sociálních a filozofických aspektů nejdříve fundovaně rozebírá otázku náboženské mystifikace skutečnosti a zdůrazňuje zejména omezené poznávací a sociálně mobilizující potence náboženství, jakož i jeho limitovaný vztah k vědeckému a sociálnímu pokroku, k emancipačnímu úsilí lidstva.

Z obdobného úhlu rozebírá křesťanství a jeho soudobé modernizační úsilí, které demonstrovuje na názorech křesťanských „novátorů“ a teologizujících revizionistů usilujících o obhájení společenské pozice a sociální funkce náboženství. Dále kriticky hodnotí „progresivní potence“ křesťanství, zejména tezi o „revolučnosti náboženského protestu“, poukazuje na historické souvislosti a skutečné ideové politické kořeny masových sociálně náboženských konfliktů středověku a raného novověku (např. selská hnutí a války). Uzavírá, že „snahy o modernizaci, včetně teze o „progresivních potencích“, v zásadě nic nemění na marxisticko-leninské analýze nábo-

ženství (křesťanství), jeho ideologie a sociální úlohy“ (s. 199). Správně podotýká, že marxisticko-leninská kritika však musí odhalovat zejména skutečné motivy, povahu a smysl modernizačních aktivit křesťanské ideologie.

Pokud jde o vztah socialismu a křesťanství, autor zdůrazňuje nejen zásadní historický rozdíl mezi nimi, ale především jejich neslučitelný obsahový protiklad, klasifikuje křesťanství i přes jeho modernizační snahy jako „brzdu rozvoje socialismu, překážku jeho integrace, prostředek jeho dezintegrace“ (s. 200).

Za sociologicky nejvyhraněnější, obsahově a formálně nejvyváženější považujeme *kapitulu pátou*, pojednávající o *procesu integrace socialistické společnosti a pracujících věřících*. Společenská závažnost této kapitoly jako vlastního téžisť celé práce je navíc aktualizována zostřenou linií antikomunismu tzv. východní politiky Vatikánu dnešních dnů.

Východím bodem důkladné sociologické, filozoficko-historické analýzy náboženské situace naší země od předúnorového údobí po dnešek je sociologická koncepce věřících jako skupiny poměrně dobře integrované v rámci socialistické společnosti. Věřící jsou zde charakterizováni nejen společným znakem náboženské víry, ale také generační, sociální, profesionální a zejména třídní společenskou diferencovaností, z níž vyplývá, že masovou a politicky rozhodující složkou věřících jsou příslušníci pracujících vrstev.

Při použití sociologických poznatků a historických rozborů nedávné minulosti autor dospívá k názoru, že rozhodující většina řadových věřících se na základě svých třídních a sociálních zájmů a zkušeností politicky integrovala na bázi socialismu a současně s upevňováním socialistického systému a rozmachu sekularizace „začíná politická integrace pracujících včetně řadových křesťanů přerůstat ve světónázorovou integraci“ (s. 227). I když nemalá část obyvatelstva dosud náboženský světový názor zastává, klade autor důraz na to, že v novodobém vývoji naší společnosti vždy převládala integrující síla sociálních zájmů a zkušeností nad vlivem náboženských názorů a konfesionálních předsudků.

Lze jistě rámcově souhlasit s autorem, že integrace řadových křesťanů v socialistické společnosti je organickým, kontinuálním a prohlubujícím se procesem. Nabízí se však současně otázka, zda (kromě jiných intervenujících charakteristik) konfesní segmentace proces integrovanosti nerozdměňuje a netřídí do různých vývojových forem a stadií, na něž by se měla sociologická analýza zaměřit více. Rozbor takových vlastností procesu integrace pracujících věřících, jako je například jeho tempo, dosažený stupeň, rozsah apod. by analyzovaný jev odkryl v jeho celistvosti, problematičnosti a diferencovanosti, a to plně v souladu s marxistickými metodologickými přístupy k problematice sociologie náboženství (viz práce sovětských autorů).

Cenným, zobecňujícím shrnutím autora je závěr, že „skutečný efekt politického působení náboženské ideologie v socialistické společnosti je v zásadě otázkou prostoru, který se mění v závislosti na stupni integrovanosti socialistického systému... zmenšování dezintegračního vlivu náboženské ideologie a politického klerikalismu je primárně záležitostí všestranného upevňování socialismu“ (s. 226). Nutno poznamenat, že právě z tohoto zorného úhlu se nám lépe objasňují některé vývojové situace v socialistických zemích, například v PLR.

K vlastní problematice socialistické integrace pracujících věřících v podmínkách rozvinutého socialismu je zaměřena subkapitola, v níž autor rozebírá některé zásadní momenty dané otázky jako jsou: imanentní síly socialismu a jejich schopnost eliminovat dezintegrační tendence existující v rámci socialistického systému i mimo jeho hranice; lidská aktivita a zejména společenská aktivita věřících jako zdroj pozitivní, integrující sociální zkušenosti; otázka prohlubování a rozšiřování socialistické demokracie aj.

Bez odborné zajímavosti není ani část pojednávající o náboženských skupinách a jejich sociologických charakteristikách, kde se autor mimo jiné dotýká některých citlivých otázek socialistického způsobu života (například spotřebitelský životní styl, velké rozdíly v majetkových poměrech lidí formálně stejného sociálního zařazení) a jejich vlivu na formování osobnosti socialistického člověka a pracujících věřících zejména.

Zvláštní pozornost je věnována závažné problematice odpolitizování náboženství a s ní úzce spjatým otázkám svobody náboženského vyznání v podmínkách socialismu, působnosti a vlastnostem veřejného mínění, tradicím a různým společenským konvencím a jejich vazbám na udržování nebo oživování religiozity. Dále autor analyzuje dialog marxistů a křesťanů a kriticky hodnotí pluralistické koncepce socialismu. Při rozboru problémů souvisejících se socialistickou integrací pracujících seznámujeme čtenáře s ekumenismem a jeho specifickým dosahem v podmínkách socialismu.

Záver kapitoly je venovaný otázke vzťahu medzi integráciou socialistického spoločenstva a rozvojom jednotlivca, respektíve medzi socialistickou svetonázorovou integráciou mas a vďicím ako individuum. Autor v tejto súvislosti podtrhuje význam aktívnych postojov a prejavov človeka akožto subjektu, ktorý sa prispôbuje sociálnym zmenám, stále je rozvíja a na bázi vedeckého svetového názoru vytvára predpoklady svojej emancipácie. Proces emancipácie človeka súvisí teda s procesom integrácie, ktorý má „v podmienkach socializmu reálne, objektívne a imanentné systémové zdroje, sociálne progresívne ciele, hlboký humanizačný význam a dôsledky pre spoločnosť i človeka“ (s. 267).

Kniha Bohumíra Kvasničky *Socialistická spoločnosť a náboženstvo* je celkovo zdĺhavým sociologickým rozborom problematiky pomocou prvkov systematickej, gnozeologickej a historickej analýzy, pri rešpektovaní zásadných politických kritérií. Charakteristickými rysmi a prednosťami práce sú autorova snaha a schopnosť koordinovať veľké množstvo poznatkov, organicky propojiť obecné teórie s konkrétnymi údajmi a faktami aktuálneho obsahu a dosahu. Obzvlášť si ceníme toho, že práca nenabýva encyklopedický charakter, ale že rozsiahly zhromaždený materiál je dôsledne vedený, triedený a analyzovaný základnými myšlienkami: integráciou spoločnosti. Zústáva ovšem skutočnosť, že obsahovou nosnosťou monografie poněkud oslabujú staršie používané prameny, čerpané väčšinou z sedemdesiatych rokov, čo sa nepriaznivo prejavuje najmä v kapitolách pojednávajúcich o systematickej teórii spoločnosti a integrácii, kde by prácu istejšie obohatili niektoré novšie poznatky. Zvláštnu pozornosť si zasluhuje tiež napríklad širšie rozpracovanie otázok spätosti integrácie a diferenciácie, aplikovaných na problematiku náboženstva a spoločenského vedomia vďicích.

Práca je nesporné inspiratívnym námetom pre ďalšie, teoreticky ešte dôkladnejšie štúdium problematiky (napríklad možnosti vzniku antagonistických triednych rozporov v reálnom socializme a ich dôsledkov pre koncepciu náboženstva). Je to monografia podnietna pre všetkých, ktorí majú o túto náročnú problematiku odborný i čitateľský záujem.

Marie Suchánková

Tvorčeskaja priroda socialističeskogo obščestvennogo soznanija (Tvorivá podstata socialistického spoločenského vedomia)

Moskva, Mysľ 1980, 278 s.

Sovietska spoločenskovedná sféra intenzívne rozpracováva z najrôznejších aspektov teoretické problémy výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Problematika spoločenského vedomia za socializmu je jednou z tých, ktorá je považovaná za profilujúcu a z tohto pohľadu k nej pristupujú pracovníci katedry filozofie Akadémie spoločenských vied KSSZ.

Kolektív sovietskych autorov, z ktorých je možné spomenúť N. B. Bikkenina, L. N. Moskvicheva, B. A. Voronoviča, pod vedením profesora Ch. N. Momdžana zhrnul súčasné aktuálne problémy z tejto oblasti.

Výsledkom je štúdiu, v ktorej sú postihnuté vzájomné vplyvy socialistického spoločenského vedomia a bytia, charakterizované niektoré štrukturálne zmeny duchovnej sféry socialistickej spoločnosti a ilustrovaný vzostup jej aktívnej sociálnej úlohy. Popritom sa tvorivým spôsobom analyzujú nové javy spoločenského vedomia a dávajú odpovede na otázky, ktoré nastoľuje dynamika socialistickej spoločenskej praxe. Rozpracovanie problematiky predstavuje zároveň závažný príspevok k určeniu miesta a úlohy subjektívneho faktoru v súčasných procesoch.

Poznamenajme, že zároveň so štúdiou sovietskeho autorského kolektívu sa odborníkom i ďalším záujemcom o problematiku spoločenského vedomia u nás dostávajú do rúk pôvodné práce československých autorov. Význam recenzovanej práce však neznižuje ani táto skutočnosť, pretože v sovietskom zborníku nachádzame témata málo frekventované, alebo len minimálne riešené, ktoré pokrývajú „biele miesta“ problematiky vedomia spoločnosti za socializmu.

V recenzovanej práci sa viac ako doposiaľ sústredila pozornosť na zachytenie a komplexnejšie hodnotenie miesta spoločenského vedomia a jeho dôležitých prejavov v procesoch sovietskej reality. Napriek tomu, že v niektorých častiach je položený dôraz na filozofické a sociálnopsychologické aspekty analyzovaných problémov, zásadný význam má fakt, že sú tieto spravidla zaradené v širšom spoločenskom kontexte. Konkrétne to znamená, že autori využívajú empirický materiál a prejavujú schopnosť spájať jednotlivé sociologické poznatky s obecnými sociologickými momentmi.

Práca ako celok je rozdelená do štyroch kapitol tematicky vnútorne relatívne blízkych.